

aynı yıl iltica ettiği Necid'deki Harc'da öldü. Arkasından Benî Hâlid ile sürtüşme halinde bulunan Dir'iye Emiri Muhammed b. Suûd duruma müdahale etti ve ailenin seilmeyen bazı fertlerinin Lahsâ'ya girmelerini sağladı. Bu karışıklık, Sa'dûn b. Urey'ir'in 1779'da idareyi ele geçirmesine kadar devam etti (bu tarihten sonra Benî Hâlid'in liderliği daima Âl-i Urey'ir'de kalmıştır). Sa'dûn b. Urey'ir de kendinden öncekiler gibi Necid'de git-tiğe güçlenen Suûdîler'e karşı çeşitli seferler düzenledi, fakat pek başarılı olamadı. Öte yandan Muntefik şeyhi Süvey-nî'nin desteğini de alan bir kısım isyancılar Lahsâ'da Sa'dûn'un idaresine karşı ayaklandılar; Sa'dûn da eski düşmanı Dir'iye Emiri Abdülazîz b. Muhammed b. Suûd'a iltica etmek zorunda kaldı ve kısa bir süre içinde orada öldü. Bundan sonra Lahsâ'nın idaresi isyancı liderleri Duveyhis ve Muhammed b. Urey'ir ile dayısı Abdülmuhsin'in eline geçti. Bu durum, 1789'da Suûd ailesinin desteğini alan Zeyd b. Urey'ir ve Berrâk b. Abdülmuhsin'in yönetime gelmelerine kadar sürdü. Bu arada iyice güçlenen Abdülazîz b. Suûd, 1792'den sonra Lahsâ ve dolayısıyla Benî Hâlid üzerindeki baskılarını artırdı ve nihayet 1795'te bölgeye hâkim olarak oraya kendine bağlı Necim kabilesinden birini emir tayin etti. Benî Hâlid'in şeyhleri ve adamları daha sonraki dönemlerde zaman zaman Bağdat vilâyetinden Vehhâbîler üzerine yapılan seferlere iştirak ettiler ve Lahsâ'yı ele geçirmek için teşebbüslerde bulundular; ancak bir başarı kazanamadılar.

Vehhâbîler'in emiri Abdülazîz'in Hicaz, Asîr, Lahsâ ve Bahreyn ile birlikte hemen bütün Necid'i kontrol altına alması Osmanlı idaresini harekete geçirdi. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa'nın 1818'de Vehhâbîler'i mağlûp edip Dir'iye'ye girmesi bu sırada Bağdat Valisi Dâvud Paşa'nın yanında mülteci durumunda olan Benî Hâlid ailesinin Lahsâ'yı yeniden kontrol altına alması için bir fırsat yarattı. Çünkü Dâvud Paşa, İbrâhim Paşa'nın Dir'iye üzerine hareketini duyar duymaz derhal ona yardım için Benî Hâlid şeyhlerinden Mâcid el-Urey'ir ile kardeşi Muhammed'i Lahsâ'ya göndermiş ve Muntefik askerlerinin Necid tarafına hareketi için de emir vererek durumu Bâbiâli'ye bildirmişti. Mâcid ve Muhammed kardeşler, İbrâhim Paşa'nın kumandanı Muhammed el-Kâşif'in bölgeye varmasından önce Hüfûf ve Katîf üzerine bir sefer düzenlediler. O yörede müttefikleri olan aşiret ve

kabileleri toplayarak Lahsâ'ya girip bütün camilerde Osmanlı padişahı adına hutbe okuttular. Bu durumda İbrâhim Paşa'nın Lahsâ'ya gitmesine gerek kalmadı ve Mâcid Vehhâbîler ile yapılan Ak-lâ Muharebesi'nde ölüncüye kadar (1830) Lahsâ'yı yönetimi altında tuttu. Bu tarihten sonra Lahsâ bölgesi -Mısır'ın 1838'de kısa bir süre kontrolüne almasının dışında- Osmanlı Devleti'nin 1872'de orada tekrar idareyi tesis etmesine kadar Suûd ailesinin denetiminde kaldı. Midhat Paşa'nın Lahsâ seferiyle bölgeye gönderilen ve idareyi tesis eden askerî birliklerin geri çekilmesinin ardından Benî Hâlid şeyhlerinden Bâzi' b. Urey'ir Necid mutasarrıfı olarak tayin edildiyse de bundan faydalanmaya kalkan Vehhâbîler tekrar Lahsâ'ya saldırdılar ve Türk birlikleri de 1874-1875'te geri gelip onları püskürtmek zorunda kaldılar (BA, İrade-Meclis-i Mahsûs, nr. 2052). Bu tarihten sonra Lahsâ Bâbiâli'den gönderilen idareciler tarafından doğrudan yönetilmeye başlanmış ve Benî Hâlid'in etkinliği sona ermiştir.

1902'de Riyad'ı ele geçirerek Necid'de melikliğini ilân eden bugünkü Suudi Arabistan'ın kurucusu Abdülazîz b. Abdurrahman b. Faysal, kendisine müttefik bulabilmek için Benî Hâlid dahil çeşitli kabilelerden siyasî evlilikler yapmış ve bunları akrabalıklarla kurduğu ittifakı içine almıştır. Benî Hâlid'e mensup bir kısım aileler bugün hâlâ Arabistan'da yaşamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 3841; BA, MD, nr. 3; BA, İrade-Meclis-i Mahsûs, nr. 2052; 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Ankara 1993, s. 496-506; Bağdat Vilâyeti Salnâmesi (1300), s. 212; Mir'âtü'l-Haremeyn, III, 319-320; Cevdet, Tarih, XI, 15; S. H. Longrigg, Four Centuries of Modern Iraq, Oxford 1925, s. 38, 113, 213-215, 303; Süleyman Şefik, Hicaz Seyahat-nâmesi, İÜ Ktp., TY, nr. 4199, s. 286, 293; İbrâhim b. Sâlih b. İsâ, Târîhu ba'zî'l-havâdisi'l-vâkı'a fi Necd, Riyad 1966, s. 48, 67-68, 110, 116-119, 125-126, 157; Abdülazîz Süleyman Nevvâr, Dâvud Bâsâ: Vâlî Bağdâd, Kahire 1967, s. 229-230; Hüseyin Halef eş-Şeyh Haz'al, Târîhu'l-Cezireti'l-'Arabîyye fi 'aşri's-Şeyh Muhammed b. 'Abdüvehhâb, Beyrut 1968, s. 141-142, 254-262, 294, 312-316, 351-357; Kehhâle, Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arab, Beyrut 1388/1968, I, 329; Saudi Arabia (ed. Richard F. Nyrop), Washington 1985, s. 20-21, 78; Persian Gulf States (ed. Richard F. Nyrop), Washington 1988, s. 35-36; Abdülkerim Abdullah el-Münîf el-Vehbî, Benü Hâlid ve 'alâkatühüm bi-Necd, Riyad 1989; Zekerîya Kurşun, Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hakimiyeti (doçentlik takdim tezi, 1995), MÜ Fen-Ed.Fak., s. 10, 130; Kemal S. Salibi, "Middle Eastern Parallels: Syria-Iraq-Arabia in Ottoman Times", MES, I/1 (1979), s. 77, 79; R. Di Meglio, "Khâlid", EI² (İng.), IV, 925.

ZEKERİYA KURŞUN

HÂLİD b. ABDULLAH el-KASRÎ

(خالد بن عبدالله القسري)

Ebû Yezîd (Ebû'l-Kâsım, Ebû'l-Heysem)
Hâlid b. Abdillâh b. Yezîd b. Esed
b. Kürz el-Becelî el-Kasrî
(ö. 126/743)

Emevîler'in

Mekke ve Irak valilerinden.

Adnânîler'e mensup Becile kabilesinin Kasr kolundandır. Rum asıllı hıristiyan bir anneden doğduğu için İbnü'n-Nasrâniyye diye tanınır. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, dedelerinden Kürz'ün yahudi olduğunu ve işlediği bir cinayet yüzünden kaçıp Becile'ye sığındığını kaydeder. Dedesi Yezîd b. Esed sahâbî idi.

Siyasî faaliyetlere Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin yanında başlayan Hâlid b. Abdullâh, 89 (707-708) veya 91 (709-10) yılında Halife Velîd b. Abdülmelik tarafından Mekke valiliğine tayin edildi. Bazı kaynaklar, İbnü'l-Eş'as'ın isyanı dolayısıyla Haccâc'dan kaçıp Mekke'ye sığınan Saîd b. Cübeyr'in burada Hâlid tarafından tevkif edilmesine dayanarak onun daha erken bir tarihte Mekke'ye gönderildiğini kaydeder. Hâlid Mekke valisi olunca Irak'tan gelenlerin hepsini şehir dışına çıkardı. Evlerde oturanlardan ev sahiplerini sorumlu tutarak Irak'tan kaçanların Mekke'ye sığınmalarını önledi. Halife Süleyman b. Abdülmelik tarafından görevden alınmaya kadar (96/715) valiliğe devam eden Hâlid, I. Velîd'in gönderdiği 30.000 dinar ile Kâbe'yi tezyin ettirdi. Kâbe'nin tavafı sırasında saf teşkil edilmesini, kadın ve erkeklerin ayrı ayrı gruplar halinde tavaf etmelerini sağladı. Sekabe dağındaki kaynaktan çıkan suyu yaptırdığı taş bir havuzda toplayıp kurşun borularla şehre getirtti ve Zemzem Kuyusu ile Rûkniesved arasındaki bir mermer çeşmeyle halkın istifadesine sundu. Kendisine nisbetle Birketülkasrî diye anılan bu havuz daha sonra Abbâsîler'den Dâvûd b. Ali tarafından yıktırılmıştır. Hâlid, ayrıca hac mevsiminde ve receb aylarında Safâ ile Merve arasını kandillerle aydınlattı. Azledildikten sonra inzivaya çekildi ve bir süre hiçbir idarî görev almadı.

Mensup olduğu Becile kabilesi Yemenî veya Mudarî olmadığı için bölgede çıkan isyanları daha kolaylıkla bastırabileceği düşüncesiyle Hâlid, Şevval 105'te (Mart 724) Hişâm b. Abdülmelik tarafından Ömer b. Hübeyre'nin yerine Irak valisi

tain edildi. Irak, onun yaklaşık on beş yıl süren valiliği sırasında en huzurlu ve müreffeh dönemlerinden birini yaşadı. Bu dönemde özellikle tarımın geliştirilmesine çalışıldı, bataklıklar kurutularak ziraata elverişli hale getirildi. Hâlid, bazı faaliyetleriyle devlet hazinesine gelir sağladığı gibi kendisi de büyük bir servete sahip oldu. Bu yüzden rakipleri onu devlet malını zimmetine geçirmekle suçlayarak halk nezdindeki itibarını sarstılar. Hâlid ayrıca annesi için Kûfe'de kilise yaptırmayı, yahudilerin sinagog inşa etmelerine izin vermesi, Zerdüşť memurlar istihdam etmesi, gayri müslimlerin müslüman kadınlarla münasebet kurmalarına müsaade etmesi sebebiyle de ağır tenkitlere mâruz kaldı. Dinî meseleleri hafife aldığı söylenerek zındıklıkla itham edildi.

Hıristiyan, yahudi ve Zerdüşťler'i hi-maye etmekle suçlanan Hâlid, ayaklanan Behlûl b. Bişr adlı bir Hâricî ile Vezîr es-Sahtiyânî adlı bir kişinin başlattığı isyanı kısa sürede bastırarak huzur ve sükûnu sağladı (119/737). Aynı yıl Muhammed b. Abdullah b. Hasan adına davette bulunan Şîiler'in Mugîre b. Saîd'in başkanlığında girişecekleri isyanı erken haber alarak Mugîre'yi idam ettirdi ve bu isyan teşebbüsünü önledi.

Hâlid'in incittiği asilzadeler ve Emevîler onun aleyhine Kaysîler'le iş birliği yaptılar. Bunun üzerine 120 (738) yılında Irak valiliğinden azledilerek yerine Yemen Valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafî getirildi. Halife Hişâm'ın onu rakipleri ve düşmanlarının hazırladığı bir komplo sebebiyle görevinden aldığı rivayet edilir. Yeni vali Kûfe'ye gelerek Hâlid'i tutukladı ve Hîre'de hapsetti. Ailesi ve yakın adamlarıyla birlikte on sekiz ay hapiste kalan Hâlid bilâhare serbest bırakıldı. Rusâfe'ye giderek halife ile görüşmek istediysede de huzura kabul edilmedi. Daha sonra Dimaşk'a gidip orada ikamet etti. 122 (740) yılında birçok mahallenin yanıp kül olduğu yangını çıkarmakla suçlanarak Halife Hişâm'ın emriyle ve bütün aile fertleriyle birlikte tutuklandıysa da suçsuz olduğu anlaşılınca serbest bırakıldı. Bundan dolayı halifeye ağır sözler söylemesine rağmen cezalandırılmadı. Hâlid, Hişâm'ın halefi II. Velîd tarafından tekrar hapsedildi. Halife, devlet hazinesinden zimmetine geçirdiği meblağı itiraf etmesi için kendisine işkence yapılmasına izin verdi; daha sonra da onu 50 milyon dirhem karşılığında düşmanı vali Yûsuf b. Ömer'e teslim etti. Hâlid, Yûsuf tara-

findan bacakları kırılarak işkenceyle öldürüldü (Muharrem 126/Kasım 743). Zilkade 125'te (Eylül 743) öldüğü de rivayet edilmektedir.

Hâlid sözünü esirgemeyen, fesahat ve belâgatıyla meşhur bir hatip ve cömert bir vali idi. Her gün 36.000 bedeviyi doyurduğu nakledilir. Ziyâd b. Ebîh'in Kûfe Camii'nde yaptırdığı maksûreyi yenilemiş, Kûfe Köprüsü'nü tamir ettirmiş, Câmî' ve Mübârek adlı iki kanal açtırmıştır. Büyük meblağlar harcayarak Dicle üzerine yaptırdığı köprü'nün çok geçmeden yıkılması üzerine Halife Hişâm masrafları ona ödetmiştir. Sikke darbı ve ayarı konusunda çok titiz davranan Hâlid'in bastırıldığı Hâlidîyye denilen sikkeler Emevî paralarının en değerlilerindenidir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Cemhere* (Nâcî), s. 23, 65; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 156, 305, 483; Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (Melhas), I, 211, 287; II, 20, 21, 60, 65, 107, 108, 205, 247; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, VI, bk. İndeks; a.mlf., *Fütûh* (Fayda), s. 397, 410, 411, 416, 417, 526, 624, 643, 647, 687; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tuvâl*, s. 281, 334, 336-337, 343-345; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 284, 290, 293-294, 314, 316, 319, 322, 325, 331, 333; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XXII, 5-35; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 226-231; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXI, 316, 451-457, 469-473; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 18 vd.; Fâsî, *el-İkdû's-semîn*, IV, 270-282; İbn Fehd, *Gâyetü'l-merrâm*, I, 194-211; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 121-122, 152, 154-156, 165, 169-171, 173, 183, 216, 222, 225, 243, 257; Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ili'l-Arab*, Beyrut 1388/1968, I, 63; III, 953; W. Muir, *The Caliphate*, London 1984, s. 391 vd., 408; Ârif Abdülganî, *Târîhu ümerâ'i Mekketel-Mükerreme*, Dimaşk 1413/1992, s. 176-180; K. V. Zetterstéen, "Hâlid", *IA*, V/1, s. 141-142; G. R. Hawting, "Khalid b. 'Abdallah al-Kasri", *EI*² (İng.), IV, 925-927.

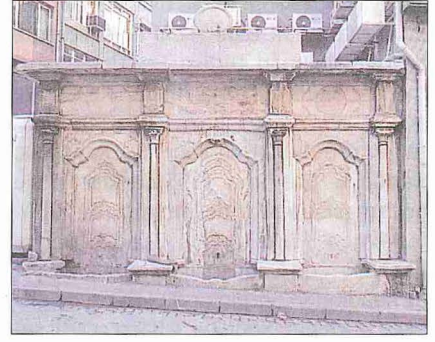

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

HÂLİD AĞA ÇEŞMELERİ

İstanbul Kadıköy'de
ve Haydarpaşa civarında
XVIII. yüzyılda yapılmış
iki çeşme.

Bugün Kadıköy'de mevcut olan Hâlid Ağa Çeşmesi, ilk yapıldığında Osman Ağa Camii önünden Altiyol Meydanı'na çıkan ana caddenin solunda, Hâlid Ağa ve Nal sokakları ile sınırlanan üçgen şeklindeki yapı arasında ve caddeden bulunuyordu. Yanında, Tanzimat döneminde şehrin çeşitli semtlerinde Batı üslûbunda inşa edilen kâgir karakol binalarından biri vardı.

Hâlid Ağa Çeşmesi – Kadıköy / İstanbul

Çeşme, Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın kızı Âdile Hatun'un dairesinde yetişen, daha sonra İstanbul'da III. Ahmed'in kızlarından, Sadrazam Râgıb Paşa'nın hanımı Sâliha Sultan'ın konağında hizmet eden siyahî harem ağalarından Hâlid Ağa'nın hayratıdır. 2 Şâban 1206'da (27 Mart 1792) Dârüssaâde ağalığına yükselen Hâlid Ağa Haremeyn-i şerîfe'nin evkafî nâzırı olmuş ve 18 Rebîülevvel 1213'te (30 Ağustos 1798) vefat ederek Eyüp'te Mihrişah Vâlide Sultan Külliyesi'nin haziresine defnedilmiştir. Dış yüzleri kabartmalarla bezenmiş mermer lahitli mezarı bugün de mevcuttur.

Hâlid Ağa, Dârüssaâde ağalarına temlik edilerek onlar tarafından mescidler (Osman Ağa, Câfer Ağa, İbrâhim Ağa) inşa edilen Kadıköy'de ayrıca bir su yolu yaptırmıştır. Su yolu ile iki çeşmeye 26.929 kuruş 54 akçe harcanmış olduğunu gösteren keşif defteri 21 Cemâziyelevvel 1209 (14 Aralık 1794) tarihini taşımaktadır (TSMA, nr. D 8487/5). Üzerinde üç kitabesi bulunan çeşmenin esas kitabesi dört beyit halinde olup âmedî hulefâsından Ârif Bey adlı bir şaire aittir: "Mülûkün âb-ı rûy u revnakı Sultan Selim Hân'ın / Kulu Dârüssaâde ağası zât-ı hulûs-ârâ / Cenâb-ı Hâlid Ağa bu mahall-i cennet-âsâda / Yapıp bu çeşme-i tesnîmi bi'l-hak eyledi icrâ / Gelip nûş eyledikçe âb-ı şîrin ü musaffâsın / Duâ-yı hayrını vird eylesin dil-teşneler hakkâ / Misâl-i Kevser aktı Ârifâ târîhi hâmemden / Bu zîbâ çeşmeden iç zezemi olsun hayât-efzâ" (1209).

Hâlid Ağa Çeşmesi, saçağın üstünde sağ taraftaki ikinci kitabeden anlaşıldığına göre yapıldıktan bir süre sonra II. Mahmud tarafından 1254'te (1838) tamir ettirilmiştir. Şair Zîver Efendi'nin